

ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТТЫ ОКУТУУНУН УСУЛУ
МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

Ишекеев Н.И., Батаканова С.Т.

**АДАБИЯТТЫ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ ИЛИМИНДЕ КӨРКӨМ ЧЫГАРМАНЫ
ТАЛДОО ПРОБЛЕМАСЫ**

Ишекеев Н.И., Батаканова С.Т.

**ПРОБЛЕМА АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ В МЕТОДИКЕ
ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ**

N.I. Ishekeev, S.T. Batakanova

PROBLEM ANALYSIS METHOD ARTWORK IN THE STUDY OF LITERATURE

УДК: 398.22

Илимий макалада көркөм адабиятты сөз өнөрү катары кабылдоо, окуп түшүнүү проблемасы, ошол адабиятты искусство, эстетикалык асылдуулук катары баалай алган окурманды тарбиялоо маселелери каралат. Мугалим менен окуучунун өз ара байланышынын жаңы тибин калыптандыруу, инсанда чыгармачыл башталышты пайда кылуу, сабактын жаңы структураларын издөө жана окутуунун башка формаларын моделдештирүү маселелери каралат.

Негизги сөздөр: адабият таануу, адабиятты окутуу концепциялары, стандарттар, программалар, окуулуктар, сабактын технологиялары, сабактын жаңы структураларын издөө, окутуунун башка формаларын моделдештирүү.

В научной статье рассмотрены вопросы восприятия литературы для развития речевых навыков, чтения и понимания литературы как искусство, эстетическое воспитание читателей. Формирование новых взаимоотношений между преподавателем и учеником, мотивирование развития творческой личности, рассматриваются новые формы преподавания и структуры уроков, а также моделирование разных форм обучения.

Ключевые слова: литературоведение, концепции преподавания литературы, стандарты, программы, учебники, поурочные технологии, поиск новых структур ведения уроков, моделирование других форм обучения.

In the scientific article issues of perception of literature as development of speaking skills, reading and understanding of literature as art, aesthetic education of readers. Formation of a new relationship between teacher and student, motivation to be creative personality, consideration of new forms of teaching and lesson structures, and modeling of different forms of education.

Key words: literature, concept of teaching literature, standards, curricula, textbooks, lesson planning technologies, search for new structures of conducting lessons, modeling different forms of training.

Орто мектепте окуучуларды асыл идеяларга, жогорку моралдык сапаттарга, жакшы менен жаманды айырмалай билген адеп-ахлактыкка, гумандуулукка, бийик аң-сезимдүүлүккө карата адаттарды тарбиялоого, турмушту таанып-билүү касиетин өстүрүүгө, адам турмушу жөнүндөгү билимин

тереңдетүүгө, сынчыл ойлоно билүүгө карата таалим-тарбия берүүдө адабияттын ролу зор. Ошондуктан адабиятты окутуунун негизги максаты окуучуларда дүйнө таанымын, көз карашын иштеп чыгуу, идеялык, адеп-ахлактык жана эстетикалык тарбия берүү, алардын кеп байлыктарын өстүрүү менен турмуш-тиричиликти таанууга карата жалпы кругозорун кеңейтүү болуп эсептелет. Эгер орто мектепте адабиятты окутуу маанилүү маселелердин бирине кирип, педагогикалык ишмердүүлүктүн өзгөчө бир касиетке ээ тармагы катары эсептелсе, анда көркөм чыгарманы талдап үйрөтүү, анын негизги өзөгүн түзүп турат, т.а. көркөм чыгармага талдоо жүргүзүү менен ар бир окуучу адам баласынын аң-сезиминин ишмердигине кирген көптөгөн маселелерди көркөм образдуулук аркылуу анализдеп үйрөнө алат. Адабиятты окутуу жана анын методикасынын ролу орто мектептеги окуу процессинде жогору экендиги талашсыз. Адабиятты окутуу жана анын методикасына тиешелүү көптөгөн маселелер негизинен көркөм чыгарманы талдап үйрөнүү проблемалары менен тыгыз байланышта турат. Адабиятты мектептерде үйрөнүүнүн сферасынан сүрөткердин өмүрүн, чыгармачылыгын алып таштаганда, анда, көркөм материалды окуу, талдоо, класстан тышкары окуу ж.б. аракеттерди ичине алган өзүнчө бир уникалдуу татаал кубулушка айланып чыга келет. Муну «татаал кубулуш» деп өзүнчө бөлүп карап жаткандыгыбыздын себеби, көркөм чыгармага талдоо жүргүзүү окутуу процесстерин толук ичине алган, мугалим менен окуучунун бардык ишмердиктерин камтыйт. Ал процессти жөнгө салууда окутуу, үйрөнүүнүн органикалык байланышынын алкагында мугалим жана окуучунун эле эмес, улуулар менен кичүүлөрдүн ортосундагы муундан муунга өткөн улуулукту, асыл наркты, көркөм бийиктикти, акыл-эстик тереңдикти өтмө катар жуурулуштуруп, кандайдыр бир мыйзам-ченемдүүлүктө, бирин бири шарттап турган көп жактуу байланыштарда жашаган өзүнчө бир ишмердүүлүк болуп саналат.

Көркөм чыгармасыз жана ага талдоо жүргүзүүсүз адабият сабагын, ал тургай окуу процессин толугу менен элестетүү кыйын. Качан көркөм чыгармачылык жана ага карата эстетикалык ой жүгүртүү киргенде гана окуу процессиндеги адабият сабагы толук кандуулукка айланары, ал эми балдар жеткиликтүү билим алуулары талашсыз. Демек, көркөм чыгармага талдоо жүргүзүү адабият сабагынын өзүнчө бир бутагы гана болуп эсептелбестен, адабият теориясын үйрөнүүнүн жана жеткиликтүү кабылдоонун, андан ары көркөм ой жүгүртүүгө жетишүүнүн мыйзамченемдерин ачып, окуу процессиндеги принциптерин, формаларын, методдорун аныктоо аркылуу практикада колдоно билүүгө чейинки чекке алып барат. Натыйжада, ушул аракет ар бир сабакта усулдук ыкмаларды өркүндөтүп, мугалим менен окуучунун изденүүсүн шарттап туруучу талдоо аркылуу үйрөнүүнүн органикалык байланышын камсыз кыла алган өзүнчө бир ишмердүүлүккө алып бара алат.

Эгер ушул кырдаалдагы адабиятты окутуунун методикасына таандык маселелерди окутуунун методдорун, ыкмаларын туура чечкен болсо, анда көркөм чыгармага талдоо жүргүзүү сабагы ар бир материалда камтылган идеянын, анын мазмуну аныктаган ойдун тереңдигине жеткирүү менен катар адеп-ахлактыкка, гумандуулукка, эстетикалык таанып-билүүгө ж.б. тарбиялай алат. Көркөм чыгарманы талдоо адабиятты окутуунун методикасы илиминде окуучулардын билим деңгээлин көтөрүү жана өстүрүү менен чектелбестен, кадимки турмуштун өзүндөй кишилердин татаал тагдырын сүрөттөп, алардын күрөшүн көркөм анализдөө аркылуу адам сезимине таасир этүүчү эң назик психикалык чөйрөнү түзөт да, катуу таасирленге алат. Албетте, көркөм чыгарманы талдоо адабий-теориялык түшүнүктөр менен чектелбейт, ал анализдөө аркылуу гана жетише турган, адам жүрөгү аркылуу баалай алган татаал аң-сезимдик, көңүлдүк аспектиде жаткан өзгөчө тереңдиктеги маселелердин да сырын ачат. Ырас, анын бардыгын биз адабий түшүнүктөр менен чектеп, ошол аркылуу аныктап теориялык дефиницияларга батырып келебиз. Көркөм чыгарманы талдоодо адабиятты окутуунун методикасы мына ушул жерде зарыл. Адабиятты окутуунун төмөнкүдөй теориялык проблемалары курч коюлуп жаткандыгын белгилөөгө болот:

Көркөм адабиятты сөз өнөрү катары кабылдоо, окуп түшүнүү проблемасы, ошол адабиятты искусство, эстетикалык асылдуулук катары баалай алган окурманды тарбиялоо маселелери (1); адабияттаануу менен адабиятты окутуу методикасын жакындатуу, алардын бири-бирине таасир этүүсүн туура пайдалануу, сабакта адабий чыгарманы окуп үйрөнүүдө ошол чыгарманын поэтикасына сүнгүп кирүү (2); көркөм чыгарманы кабылдоо менен аны анализдөөнүн, интерпретациялоонун, өз алдынча ой жүгүртүүнүн байланышын түзө алуу (3); адабиятты окуп үйрөнүүдө концепцияларды, стандарттарды, программаларды, окуулуктарды, сабактын технологияларын туура тандоо (4); адабиятты окутуунун

салттуу методдоруна жана жолдоруна салттуу эмес мүмкүнчүлүктөрдү айкалыштыруу (5); мугалим менен окуучунун өз ара байланышынын жаңы тибин калыптандыруу, инсанда чыгармачыл башталышты пайда кылуу (6); сабактын жаңы структураларын издөө жана окутуунун башка формаларын моделдештирүү (7).

Бул багытта бир катар иш-чаралар аткарылып жатат. Соңку жылдарда Кыргыз Республикасынын Билим жана илим министрлиги тарабынан адабий билим берүүнүн жаңы мамлекеттик стандарты, концепциясы кабыл алынды. Алардын негизги багыттары төмөнкүдөй аспектилерге бурулат.

1. Адабий билим берүүнүн ыймандык-этикалык жана маданий-эстетикалык, этномаданий аспектилерин тереңдетүү талабы коюлат.

2. Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүндө аларга оор жүк келтирүүчү чыгармаларды үйрөнүү үчүн ырааттуу курс түзүлүп, «чөп башылап» окутуу иши четке сүрүлөт, айрым материалдарды кайталоолордон арылтылат.

3. Соңку жылдардагы адабият таануу, эстетика, педагогика, психология, мектеп таануу, социология, психология, саясат таануу, лингвистика ж.б. илимдердин жаңы жетишкендиктери адабият предметинин мазмунун жана түзүлүшүн өркүндөтүүгө кызмат кылат.

4. Кыргыз адабиятынын өнүккөн учурундагы (1970-80-ж.) көркөм нарктарын көбүрөөк окутууга басым жасалат.

5. Адабий билим берүүнүн мектептик курсундагы кайталоолордон арылуу жүргүзүлүп, айрым курстарда, класстарда сааттарды кайра бөлүштүрүү ишке ашат, үйрөнүүгө татаал чыгармалар жогорку класстарга (тандоо боюнча окуучу курстарга) сүрүлөт.

6. Адабият предметинин мазмунун аныктаган программа толук бойдон саясатсыздаштырылат.

7. Негизги көңүл окуучулардын текст менен иштеп, оозеки жана жазуу речин калыптоого жумшалат. Кыргыз тилинин аёосуз деформацияга учурап, мурда болуп көрбөгөндөй ассимиляцияга кабылып жаткан азыркы учурда адабиятты окутууну бул багытка буруу анын практикалык активдүүлүгүн күчөткөндүк болуп саналат.

Буга чейинки адабиятты окутуу тексттин маани-мазмунун кургак өздөштүрүү, акын-жазуучулардын өмүр баянын жаттоо, каармандарды оң жана терс лагерге бөлүп алып, каршылаштырып талдоо, образдарга үстүрт баа берүү, окуу китеби менен чектелүү ж.б. кемчиликтери менен келишүүгө болбой калды.

Учурдагы кыргыз мектептеринде адабий билим берүүдө окутуунун электрондук каражаттарын пайдалана албоо, интернет булактарын колдонбоо, заманбап компьютердик технологияларды сабакта уруна албоо сыяктуу кемчиликтер орун алган. Анан калса бул материалдарды мугалимдер жана окуучулар колдоно ала тургандай деңгээлде адаптациялоо техникалык жактан да, методикалык жактан да ишке ашкан эмес (Муратов А. Кыргыз адабияты сабагында

көркөм тексттин маңызын ачуу.-Б.: Айат, 2008.-Б. 29-31.).

Эки нерсеге көңүл буруу зарылдыгы турат, биринчиси – көркөм чыгарманы талдоодо адабият мугалиминин сабакты уюштуруусу өтө маанилүү орунду ээлейт.

Сабак жана анын талабынан эч ким чыга албайт, бирок ошол процесстин дарстын ичинде эле айрым мугалимдер көркөм чыгарманы талдап, ошол эле мезгилде башкалар байкабаган кырдаалдарга басым жасап, анда сөз менен айтып берүүгө мүмкүн эмес чеберчилигин көрсөтүү аркылуу оригиналдуу, өзүнө гана таандык бир усулду түзө алат. Мына ушул усул акырындап сабактардын системасына айланат да, ошол чыгармачыл мугалимдин өздүк методикасы катары көрүнүп чыга келет. Эми ошол жекеден жалпыга өткөн адабиятты окутуунун методикасына келсек, көркөм чыгармага талдоо жүргүзүү аркылуу ал башка предметтер чече албаган көптөгөн проблемаларды жөнгө салат. Маселен, көркөм чыгарманы талдоого негизделген адабияттык окууда окуучулардын башталгыч класстардагы билимин тереңдетүү менен биринчи кезекте турмушту көркөм аңдаштырууга багыт алат. Мындан тышкары, көркөм чыгармага адабий окууда талдоо жүргүзүү методист-окумуштуулардын пикири боюнча негизги үч багытты ичине алат. Биринчиден, окуучулардын саясий, адеп-ахлактык көз карашы калыптанат, же «саясий-моралдык тарбия алат» (Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. – Ф.: Мектеп, 1976. – Б. 13.) Экинчиден, көркөм чыгарманы талдоодо, же аны толугу менен ичине алган адабияттык окууда окуучулардын адабий-теориялык түшүнүктөрү калыптанууга, конкреттүү материалдын тегерегинде кеңири ой жүгүртүүгө үйрөнүүгө тийиш жана анын башкы милдети балдардын эстетикалык табитин тарбиялоо болуп саналат. Үчүнчүдөн, адабияттык окуунун милдети кептин маданияттуулугун жана логикалык жактан ойлоонун формалдуу аракетин адат катары калыптандыруу максатын көздөйт. V класста «Алтын куш», «Акыл Карачач», «Акылдуу дыйкан» сыяктуу жомоктор менен башталган адабияттык окуу окуучулардан көркөм чыгарманы элестетип, ошол элесин оозеки айтып бере алууну; үйрөнүп жаткан чыгарманын каарманын мүнөздөй алууну; ар башка каармандардын бирдей кырдаалда жасаган иш-аракеттерин салыштыра баа бере билүүнү; чыгарманын текстинен автордун каармандарга түздөн-түз берген баасын таба билүүнү» (Кыргыз адабиятынын программасы. V–XI класстар үчүн. – Б.: Педагогика, 2006. – Б.: -Б. 7.) талап кылуу менен дал ошол биринчи сабактан тартып эле көркөм чыгармага анализ жасоо маселесин коёт. Айтканга оңой болгону менен аталган талаптарды аткаруу чынында эле кыйын. Тактап айтканда, ал талаптарды аткаруу жаңыдан адабий асылдуулуктун босогосун аттап жаткан окуучуга «Алтын куш» менен «Акыл Карачачтын» мазмундук айырмачылыгын ажыратууга, элдик жомоктон конкреттүү профессионал автор жазган адабий жомоктун жанрдык чегин

айырмалоого, ал тургай жомок көркөм чыгарманын өзөгүн түзүп, автордук концепцияга айланышы мүмкүн экендигин Ч.Айтматовдун «Бугу-Эне» жомогу аркылуу билет. Эгер көркөм чыгармага талдоо жүргүзүү өз денгээлинде жүрсө, Улуу Ата Мекендик согушту сүрөттөгөн А.Осмоновдун «Неге кечигет», «Бүкөн», С.Жусуевдин «Алакан» ырларын окуп түшүнүү менен, ал материалда чагылган көркөм чындыкты аңдаштыруу аркылуу V класстын окуучусу ар бир акындын өзүнө таандык ойлоо жөндөмдүүлүгүн ажыратууга жетишет. Бул жерде ар бир сүрөткердин чеберчилигинде турган стилдик касиет, дүйнө кабылдоо бөтөнчөлүгү тууралуу кеп кылуу мүмкүн эмес, ошентсе да, окуучу өз денгээлинде сүрөттөлгөн окуяга таянса да, эки акынды бири-биринен айырмалап, ар кимисинин өзүнө таандык бөтөнчөлүгүн бөлүп көрсөтө алат.

Практика көрсөткөндөй, V класстын окуучуларына согуштун каардуу азап-тозогун, андагы айрым адамдардын эрдиктерин ыр менен эле эмес, кара сөз аркылуу берсе да болорун К.Жантөшевдин «Чолпонбай», Ч.Айтматовдун «Атадан калган туяк» чыгармалары менен да көрсөтүүгө мүмкүнчүлүктөр бар. Маселен, окуучу К.Жантөшевдин «Чолпонбай» аңгемесин окуганда башкы кейипкердин баатырдыгына, согушта көрсөткөн каармандыгына, эл кызыкчылыгын жогору койгон патриоттуулугуна басым коюп, ушул багытта таасирленет. Ч.Айтматовдун «Атадан калган туяк» аңгемесинен баланын оптимисттик трагедиясына, б.а., согушта курман болгон атасынын эрдигине сыймыктанган баланын романтикасына, ошону менен катар аты тарыхта калбаса да, эрдик жасап, патриоттуулугун көрсөткөн белгисиз жоокердин образы аркылуу эки сүрөткердин турмуш чындыгына карага түрдүү мамиле кылгандыгын далилдөө менен алардын стилдик чеберчилигин көрсөтүүгө болот. Бул аталган аңгемелерге тең окуучу таасирленбей коё албайт, бирок чыгармаларга таасир эки башка өңүттөн ачылат.

Адабияттын өзгөчөлүгү искусствонун бир түрү болгондугу менен катар окутууда анын билим, тарбия берүүчүлүк, эстетикалык табитин калыптандыруучулук мүнөзгө ээ болгондугу аркылуу айырмаланат. Жогорку идеяга жана эстетикага сугарылган көркөм адабият философия менен илимге караганда алда канча көрсөтмөлүү, алда канча ишенимдүү жана түшүнүктүү. Көбүрөөк окулушу, анын натыйжасында элге кеңири таралышы аркылуу философияга караганда көркөм адабият алдыңкы идеяны пропагандалоонун эң бир жөнөкөй, жеңил, ийкемдүү, кеңири таралган түрү. Ч.Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги Момундун Мүйүздүү Бугу-Эне жөнүндөгү жомогу балага кандай таасир калтыргандыгынан улам ал ошол өзүндө калыптанган идеядан кутула албай өлүмгө чейин барганы айтпаса да түшүнүктүү. Бул жерде образдуу берилген турмуш чындыгы башкы орунга көтөрүлүп, пендечиликте жабыркаган баланын тагдыры окуучуга катуу таасир калтырат. Адабият сабагында көркөм адабият окуучуларга таасир этүүнүн кубаттуу куралы экендигин көрөбүз, себеби ал адам турмушу

жөнүндө баяндагандыгы менен башка сабактардан айырмаланат. Көркөм чыгарма бардык окуучуларга таасир бере бербейт, алардын кызыгышы биринчи кезекте окуткан адабият мугалимине байланыштуу экендиги талашсыз. Мына ушул жерден бир нерсеге көңүл бурушубуз керек, адабий процессте көркөм чыгарманы талдаган адабиятчыдан же сынчыдан айырмаланып, орто мектепте көркөм чыгарманы анализдөөдө адабият мугалиминин жеке сапаттары да маанилүү роль ойнойт. Анткени айрым окуучулар өзүн окуткан мугалимине таасирленип, дал ошондой болгусу келип, анан адабиятка кызыгып кетиши мүмкүн. Ал эми кээде анын тескерисинче мугалимине жинденип, ага өчөшүп эң сонун чыгармаларды окубай, көркөм-адабий өнөрдүн маани-мазмунун түшүнө албай калган учурлар кездешет. Түздөн-түз көркөм чыгарманы талдоого катышы бар болуп жаткандан кийин мындай маселелерге токтобой кетүүгө болбойт. Себеби, орто мектепте көркөм чыгармага талдоо жүргүзүү кимдир бирөөнүн жеке кызыкчылыгында турган иш эмес, ал адабият сабагын окуган ар бир окуучу билип өздөштүрүүгө тийиш болгон иш чаралардын катарына кирет. Демек, анализдөөнүн бардык касиетин ар бир бала өздөштүрүү үчүн мугалим педагогикалык процессте алдыңкы жетишкен сапаттарга ээ болушу маанилүү. Окутуу процессин изилдеп жаткандан кийин, адабиятты окутуунун методикасы башка проблемалар менен катар мугалимдин көркөм чыгарманы талдоого карата мамилесин да карайт. Анткени анализдөө адабий-теориялык түшүнүктөрдү берүү менен чектелбейт, ал жерде мугалим жана окуучунун өз ара мамилесинде чечиле турган көптөгөн маселелер бар. Ырас, көркөм чыгарманы талдоодон мурун ошол чыгарманы окуганга карата кызыкчылыкты пайда кылуу педагогдон өзгөчө ишмердүүлүктү талап кылат.

Азыркы тапта адабият сабагы катышкан педагогикалык иштердин дал ушундай психологиялык кырдаалды изилдеген окумуштуунун көз карашына таянып, мугалимдердин ишмердүүлүгүнүн төмөнкүдөй эң негизги жактарын атоого болот.

1. Көркөм чыгарманын жанрдык табиятын, көркөмдүк өзгөчөлүгүн жана тилин анализдөө, илимий-теориялык эмгектерди, мугалимдердин билимин жана методикасын жогорулатуучу колдонмолорду пайдалануу, окуучулардын жеке сапатын жана психологиясын үйрөнүү, өзүнүн сабактарын жана методикалык иштерин, кесиптештеринин тажрыйбаларын өздөштүрүү (изилдөөчүлүк).

2. Окутуунун чыгармачыл системасын, новатордук сабактарды, көркөм чыгарманы талдоонун усулдук формаларын иштеп чыгуу, чыгарманы анализдөөдө окуучулардын адабий-теориялык түшүнүктөрдү кабылдоонун өсүш этабын, усулдук иштердин формаларын, түрлөрүн жана класстан тышкаркы иш-чараларды аныктоо (конструктордук).

3. Көркөм чыгарманы талдоодо белгиленген пландарды иш жүзүнө ашыруу, анализ жүргүзүүдө өзүнүн ишин жана окуучулардын класстагы жана

класстан тышкаркы ишмердүүлүгүн уюштуруу (уюштуруучулук).

4. Сабактын жүрүшүндө, чыгарманы талдоодо ж.б. педагогикалык милдеттерди чечүүдө окуучулар менен тыгыз байланышты түзүү, окуучулардын талдоосуна көңүл буруу, маектешүү аркылуу сөз байлыктарын өстүрүү, балдар менен бирдикте көркөм окуу, оозеки аңгеме куруу жана алардын маанисин ачуу, техникалык каражаттарды, көрсөтмө куралдарды пайдалануу (коммуникативдик) (Кузьмин Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л., 1970.- С.71.).

Эгерде мугалимде аталган ишмердүүлүктүн бирөө жетишсиз болсо, анда көркөм чыгармага анализ жүргүзүү өз максатына жетпей калат да, окуучу сабактан алууга тийиш болгон билиминен да, тарбиясынан да кур жалак калышы мүмкүн. Ошондуктан педагогдо мындай ишмердүүлүктүн бардык касиеттери ишке киришип, бирин-бири толуктап, чыгарманын спецификалык өзгөчөлүгүнө ылайык анын айрымдары алдыңкы орунга чыкса, калгандары экинчи жана үчүнчү планга калтырылып, бирок таптакыр жок болуп калбай өзүнчө бир гармонияны түзгөндө гана сабак кызыктуу да, максаттуу да болуп чыга келет.

Окутуунун методикасында мындай ишмердүүлүктөрдүн бардыгын мугалимдин сабакты уюштуруудагы эң башкы функциясы – изденүүчүлүк же изилдөөчүлүк башкарып турат. Көркөм чыгарманы талдоодогу изилдөөчүлүк ар бир мугалимден илимий көз карашка ээ болуусун, психологдук чеберчилигин, окуучуларга байкоо жүргүзө билүүсүн, алардын класска мүнөздүү өзгөчөлүгүн таап, аны пайдалануу менен көркөм чыгарманы талдоого үйрөтүүсүн, алдыңкы тажрыйбаларга таянып, жеткиликтүү жана кызыктуу сабак уюштуруусун жетекчиликке алууга тийиш. Көпчүлүк учурда мугалимдер өздөрүнөн ушул касиетти алып салышкан, т.а., алар адабиятты окутуунун методикасындагы ири жетишкендиктерге таянмак турсун, өз алдынча усулдук изденүүлөрдү жасамак тургай, сабакта талдоого алып жаткан көркөм чыгарманы толук окушпай, окуу китептериндеги маалымат менен чектелип жүрүшөт.

Ал эми көркөм чыгарманы толук окушпагандан кийин, окуу процесси талап кылган маселелерге жооп берип, чыгарма аркылуу окуучуларга жете турган адабий-теориялык түшүнүктөрдү (мазмуну менен формасын, пафосун, темасын, идеясын, сюжети менен композициясын, образдар системасын, тилин ж.б.) өз деңгээлинде бере албайт. Бул жандуу процесс болгондон кийин, белгилүү бир чеберчиликти ичине алган, сабактын башынан аягына чейин колдонулган методикалык ишмердүүлүктөн тышкары, аны баланын дүйнөсүнө жеткирип турган өзгөчө бир деталдар талап кылынат. Алар мугалимдин сабакка киргендеги маанайынан башталып, окуучуларга карата мамилесине, сүйлөө манерасына, кыймыл-аракетине, диалогуна, берген суроолоруна, жоопторго кылган реакциясына ж.б. аракеттерге байланыштуу чечилет. Мунун баары көркөм чыгармага карата окуучуну таасирлен-

дирүүдө кошумча каражат болот. Эң башкысы, мугалимдин көркөм окуусунда турат. Практика көрсөткөндөй, көркөм окуу катышпаган сабактан, көркөм окуу катышкан сабак кыйла таасирдүү болуп, окуучулардын активдүүлүгүн ойготот. Көркөм окуу чыгарманы анализдөөдө маанилүү экендигин адабиятты окутуунун методикасы терең изилдей элек. Ошондуктан көпчүлүк мугалимдер буга маани беришпейт, чыгарма сабакта көркөм окулбайт, анын таасиринен улам жазуучунун үнү балдардын эластөөсүнө жетпейт. Адабият мугалими окуу китеби менен чектелгендиктен улам, андай сабактан окуучунун көңүлү калат да, тажай баштайт. Тескерисинче, предметин терең билген, көп окуган, кыргыз адабиятынын методикасынын системалык курсун өркүндөткөн, сабактын темасына, максатына, тибине жараша окутуунун методдорун оптималдуу айкалыштырган мугалим гана окуучуга таасир калтырат да, адабиятка болгон ышкысын ойготот. Көркөм чыгарманы окуучуларга үйрөтүүдө дагы бир кемчилик бар. Жупуну, жөнөкөй тил аркылуу чыгарманын мазмунун айтып берүү менен чектелүүчүлүк. Бирок, ага көркөм түшүндүрүп окууну айкалыштыруу аркылуу оң натыйжаларга жетишсе болот. Адабиятты окутуунун методикасында көркөм чыгарманы талдоого керектүү дагы бир маселе – китеп окууга кызыктыруу терең карала элек. Китеп сүйүүгө карата окуучунун сезимин ойготууда баланын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык каалоосуна, даярдык деңгээлине жараша мугалим китеп тандоого көмөктөшүүсү маанилүү.

Окуучуларды китеп окутууга кызыктыруунун дагы бир ыкмасы – белгилүү адамдардын китеп окугандыгы жөнүндө аңгеме өткөрүүсү. Ал көркөм чыгармага талдоо жүргүзүүгө жардамдашат. Анткени окуучу чыгармадагы проблемалардын бири менен алектенип, сабак учурунда ага байланыштуу суроолорго жооп алууга ашыгат да, айрым учурда анализдөөгө аралашып кетет. Эгер окуучунун көркөм чыгарманын сюжети менен тааныштыгы болсо, анда ал сабакта жүрүп жаткан талдоого өз пикирин айтып катыша алат. Мугалимдин окуучуларды көркөм чыгармага карата кызыктыруу аракети бир гана окуучуларга маалыматтын берилиши менен токтоп калбайт. Педагогдун чеберчилиги жетишсе, окуучулар кандай чыгармаларга кызыгат, эмне себептен ошондой китептерге суктанууда, мына ушул маселелердин тегерегинде социологиялык да, психологиялык да анализдерди жүргүзүү менен окуучулардын көркөм-адабий дүйнөсүндөгү таңсыктыкты аныктап алат. Практика ырастагандай, балдарды кызыктыруунун, алардын жан дүйнөсүн ойготуунун мугалимден талап кылынган бирден-бир жолу, сүрөткердин чеберчилигин, сөз өнөрүнө каткан керемет дүйнөсүн, сырларын ачып берүүчү

ыкма көркөм окуу болуп саналат. Мугалимдин көрктүү окуусунун мааниси жөнүндө методикалык эмгектерде көп эле айтылып жүрөт.

Ал эми В.П.Острогорскийдин: «...не умеющий выразительно читать не имеет право преподавать литературу» – деген ою баарына маалым. (Соловьева Н.М., Заводская Т.Ф. Выразительное чтение в 4–8 классах. – М.: Просвещение, 1983. – С.4.) Мугалимдин көрктүү окуусу окуучуларды шыктандырып гана тим болбостон, чыгарманы терең түшүнүүсүнө жардам берет. Чыгарманы көрктүү окуу мугалим менен окуучунун ортосундагы өзгөчө тыгыз байланыш түзүлгөн болсо, акырындап эки тараптын жан дүйнөлөрүндө жакындыкты пайда кылат да, ал кийинки көркөм чыгармаларды талдоодо өз таасирин тийгизет. Мугалимдин мыкты көрктүү окуусу окуучуга өзгөчө пайдубал түптөйт да, анын жан дүйнөсүндөгү шыкты ойготушу ыктымал же жөн гана эстетикалык табитин тарбиялоо менен өмүр бою анын эсинде калат. Мындан тышкары, жеткиликтүү көрктүү окуу көркөм чыгарманын идеялык-эстетикалык маанисин терең түшүнүүгө шарт түзөт. Ал эми начар, көрксүз окулган чыгарма окуучулардын кабыл алуусун басаңдатуу менен ошол материалга карата балдардын терс маанайын жаратат. Чыгарманын мааниси ачылбай калат. Көрктүү окууга мүмкүнчүлүгү жетпеген мугалимдер, көркөм окуунун чеберлеринин аткаруусундагы аудио, видео жазууларды пайдаланууга тийиш, ал сабактын натыйжалуулугун арттыруу менен чыгармага талдоо жүргүзүүдө педагогдун түйшүгүн жеңилдетет.

Көркөм чыгармага талдоо жүргүзүүдөгү дагы бир орчундуу проблема кыргыз адабиятын окутуунун технологиясынын толук, ар тараптуу иштеле электиги болуп эсептелет. Анын натыйжасында, адабият мугалимдери методикалык эмгектерге өтө муктаж, өзгөчө байыркы мезгилге таандык кыргыз адабиятын окутуунун методикасын жазуу; кыргыз фольклорунун көркөм туундуларынан алынган материалдарды үйрөтүүнүн ыкмаларын өркүндөтүү; акындар поэзиясына таандык көркөм чыгармаларды талдоонун жана окутуунун технологиясын иштеп чыгуу ж.б. маселелер күн тартибинде турат.

Адабияттар:

1. Муратов А. Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу. – Б.: Айат, 2008. – Б. 29-31.
2. Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. – Ф.: Мектеп, 1976. – Б. 13.
3. Кыргыз адабиятынын программасы. V–XI класстар үчүн. Б.: Педагогика, 2006. – Б. 7.
4. Кузьмин Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л., 1970. – С.71.
5. Соловьева Н.М., Заводская Т.Ф. Выразительное чтение в 4–8 классах. – М.: Просвещение, 1983. – С.4.

Рецензент: д.филол.н., профессор Турдугулов А.Т.